УДК 811.111'42'373.233
DOI https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.41.2.5

Гулієва Д. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГРИ СЛІВ У НЕОФІЦІЙНІЙ КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО СЕРІАЛУ «ТЕОРІЯ ВЕЛИКОГО ВИБУХУ»)

Анотація. У статті представлено результати аналізу семантичних особливостей вживання гри слів у неофіційній комунікації на прикладі англомовного серіалу «Теорія великого вибуху». Розглядаються різні підходи до визначення цього явища: деякі вчені розглядають терміни «гра слова» і «каламбур» як синонімічні; інші вважають їх протилежними один одному. Основні результати роботи полягають у виділені чотирьох типів гри слів і визначенні рівня їхнього семантичного наповнення. Об'єктом дослідження є гра слів на прикладі англомовного серіалу «Теорія великого вибуху». Предметом дослідження слугують перекладацькі рішення під час передачі каламбурів, які було відібрано із серіалу «Теорія великого вибуху». Новизна роботи полягає в тому, що було зроблено спробу комплексного вивчення основних типів дослідження каламбуру під час передачі змісту з англійської мови на українську на основі серіалу «Теорія великого вибуху». Наукова новизна роботи полягає у тому, що вона є спробою комплексного аналізу питання передавання англомовних каламбурів українською мовою. Практичне значення роботи полягає в можливості використання її результатів у курсах стилістики, теорії перекладу та в перекладацькій практиці. Такі поняття, як «гра слів» і «каламбур», багато лінгвістів вважає синонімічними, але каламбур має також безліч інших інтерпретацій. Мета статті полягає у виявленні і описі семантичних особливостей каламбурів, що вживаються у неофіційній комунікації. Актуальність статті зумовлена швидким розвитком популярності англомовних художніх фільмів і серіалів серед українського кіноглядача, а тому і зростаючою потребою в максимальному розумінні змісту. Матеріалом роботи є комунікативні акти з грою слів, відібрані із серіалу «Теорія великого вибуху». Розглянувши чотири види каламбурів, які вживаються в художніх фільмах, а саме: фонетичні, лексичні, морфологічні та фразеологічні, стало зрозуміло, що від вдалого перекладу безпосередньо залежить художньо-естетична цінність фільму і враження, яке він справляє на глядача. Тому стає очевидною необхідність подальших досліджень у цій сфері. Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому вивченні семантичних особливостей каламбуру та засобів його вираження в неофіційній комунікації.

Ключові слова: гра слів, каламбур, мовна гра, переклад.

Постановка проблеми. Однією з найсерйозніших проблем художнього перекладу, яка незмінно привертає увагу як дослідників, так і перекладачів, є гра слів. Перш за все, необхідно дати визначення цьому поняттю.

Об'єктом дослідження є гра слів на прикладі англомовного серіалу «Теорія великого вибуху». Предметом дослідження слугують перекладацькі рішення під час передачі каламбурів, які було відібрано із серіалу «Теорія великого вибуху». Новизна цієї роботи полягає в тому, що було зроблено спробу комплексного вивчення основних типів дослідження каламбуру під час передачі змісту з англійської мови на українську на основі серіалу «Теорія великого вибуху». Актуальність статті зумовлена швидким розвитком популярності англомовних художніх фільмів і серіалів серед українського кіноглядача, а тому і зростаючою потребою в максимальному розумінні змісту. Матеріалом роботи є комунікативні акти з грою слів, відібрані із серіалу «Теорія великого вибуху».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «гра слів» уперше було використане австрійським філософом Л. Вітгенштейном у праці «Філософські дослідження» («Philosophische Untersuchungen», 1953). Йому ж належить широке тлумачення мовної гри, визначене як «сукупність мовленнєвої діяльності людей, а також сама реальність, яку люди сприймають тільки через призму мови» [8]. Однак у дослідженнях останніх років термін «гра слів» отримав дещо інше, більш вузьке трактування: під мовною грою розуміється усвідомлене порушення норми. Для створення прийому мовної гри використовуються ресурси всіх мовних рівнів: фонетики, графіки, орфографії, морфології, синтаксису та стилістики.

Такі поняття, як «гра слів» і «каламбур», багато лінгвістів уважає синонімічними, але каламбур має також безліч інших інтерпретацій. Деякі вчені висловлюють думку, що гра слів має ширше значення, ніж каламбур, який є лише різновидом гри слів, але ми будемо розглядати ці поняття як синоніми. Однак важливо зазначити, що гра слів служить для вираження ставлення автора до висловлюваного або до читача, створення комічного ефекту і так далі [9].

Отже, каламбур (франц. calembour) – це гра слів, використання різних значень одного і того ж слова (або двох подібних за звучанням слів) із метою справити комічне враження [4]. Більшість учених не розрізняє поняття «гра слів» і «каламбур». Т.П. Карпухіна вважає ці терміни засобами художньої виразності, які функціонують у мові як жарти, створені на основі полісемії, омонімії та схожого звучання слів [1]. Дослідниця зазначає, що поняття «гра слів» і «каламбур» підпорядковуються поняттю «мовна гра», яке виступає «гіперонімом, що трактується з максимальним ступенем широти та визначається тим, наскільки мова здатна виконувати «функцію мови» [1]. Австрій-

ський психолог З. Фрейд у своїй праці «Дотепність та її стосунок до несвідомого» відносить каламбури до найчисленнішої групи дотепів (влучних, стислих, часто афористичних висловів із сатиричним або жартівливим відтінком). Учений уважав, що це нижчий різновид дотепності, напевно, тому що вони є «дешевими» та створюються досить легко. Насправді ж каламбури висувають мінімум вимог до техніки вираження, тоді як справжня гра слів потребує максимуму. І якщо в останньому випадку обидва значення знаходять своє вираження в ідентичних і тому лише один раз вживаних словах, то в каламбурі обидва слова, уживані для обох значень, нагадують одне одного завдяки якій-небудь подібності, будь то подібність їхньої структури, римоподібне співзвуччя, спільність деяких початкових букв тощо [3]. Німецький філософ К. Фішер уважав: «Каламбур – це невдала гра слів, тому що він грає словом не як словом, а як співзвуччям. Гра ж слів переходить від співзвуччя слів у самі слова, які являють собою звукову картину, із якою пов'язується зміст» [7]. Мовна практика і тут не має жодної різниці між грою слів і каламбуром, і якщо вона ставиться до каламбуру з певною зневагою, а до гри слів – поважно, то ця оцінка зумовлюється лише різними позиціями, а не технічними прийомами.

Метою статті є виявлення та опис семантичних особливостей каламбурів, що вживаються у неофіційній комунікації.

Виклад основного матеріалу. Сутність каламбуру полягає в об'єднанні двох несумісних значень у певній фонетичній або графічній формі. Можна умовно розділити каламбури на такі групи:

1) Фонетичні каламбури. Для розуміння наступного каламбуру необхідно знати контекст ситуації. Всі четверо друзів – Шелдон, Леонард, Говард і Радж – прийшли повечеряти в ресторан китайської кухні. Шелдон, який дуже не любить зміни, зауважує, що в закладі змінилося меню.

Sheldon: General Sou's Chicken is no longer listed under specialties. It's now under chicken.

Raj: So?

Sheldon: Yes, General Sou.

Raj: Not Sou the chicken, so the question. So?

Вищевказана гра слів класифікується як каламбур, заснований на омофонії: китайське ім'я генерала Соу (General Sou) співзвучне з англійським вигуком «so» (і що / що далі?). Комічний ефект у цьому випадку досягається завдяки тому, що нездатний сприймати іронію і сарказм Шелдон не розпізнає в репліці Раджа питання і думає, що останній не розчув ім'я з назви рецепта. Для перекладу наведеної гри слів авторам необхідно було вибрати розмовний варіант перекладу цього вигуку, який за своїм звучанням деякою мірою збігається зі звучанням азіатських мов, що посприяло якісній передачі гри слів. Отже, переклад здійснено прийомом калькування.

Розглянемо інший приклад омофонії. У цьому прикладі гра слів зрозуміла без опису контексту: Шелдон самостійно пояснює, в чому полягає його комічність.

Sheldon: 'Amy's at the dry cleaners, and she's made a very amusing pun. 'I don't care for perchloroethylene, and I don't like glycol ether.' Get it? She doesn't like glycol ether. Sounds like either.'

Оригінальний каламбур побудований на співзвуччі іменника *«ether»* – ефір (органічна сполука) і прислівника *«either»* – також. У зв'язку з відсутністю в мові перекладу співзвуччя відповідних одиниць для передачі цього каламбуру перекладачі скористалися прийомом компенсації.

Шелдон: Емі зараз у хімчистці, і їй в голову прийшов прекумедний каламбур: «Мені байдуже до перхлоретилену, і ефір гліколю мені не подобається». Зрозуміли? Їй не подобається ефір гліколю. Звучить, як радіо-ефір.

Проте форму оригінального каламбуру не вдалося зберегти.

2) Лексичні каламбури. У цю групу входять каламбури, побудовані на лексичних категоріях, таких як багатозначність, а також деякі особливі випадки, такі як терміни, власні імена та абревіатури [6]. Натрапити на лексичний каламбур можна в 7-й серії 1-го сезону серіалу «Теорія великого вибуху» під назвою «The Dumpling Paradox». Учасниками цього комунікативного акту є молода дівчина Пенні та друг її судів Говард, який щоразу випробовує нові способи залицяння до жінок.

Howard: See a Penny – pick her up – and all the day you'll have good luck.

Penny: No, you won't.

У цьому висловлюванні гра слів ґрунтується на багатозначності слова *«penny»* і виразу *«pick up»*. *«Penny»* – це не тільки англійська монета, пенс, але й досить поширене ім'я: у цьому серіалі саме так звуть головну героїню. Вираз *«pick up»* має безліч значень: «вибрати», «підняти», «заїхати», «підчепити» та інші. У цьому контексті використовуються два значення: «підняти» і «підчепити». Друге, у свою чергу, в українській мові має значення «знайти собі дівчину». Саме на цій двозначності і будується каламбур у цьому випадку. В оригіналі ця приказка звучить так: *See a penny, pick it up, and all the day you'll have good luck (See a penny, leave it be, and bad luck will come to thee).*

У цьому контексті переклад цієї англійської приказки буде трохи відрізнятися від оригінального: *Побачив Пенні – підчепи – в нагороду щастя отримай* [2]. Отже, ми бачимо, що для передачі результату на українську мову необхідно було взяти відмінне від використаного в оригінальному перекладі значення виразу «pick up» – «підчепити». В цьому випадку мова йде про калькування (особливий вид мовного запозичення: утворення нового фразеологізму, слова або нового значення слова через буквальний переклад відповідного іншомовного елемента). Розглянемо інший приклад, який демонструє лексичний каламбур на основі полісемії.

Penny: Do you have a second?

Sheldon: A second what? Pair of underwear?

Цьому вислову передує така ситуація: Шелдон у навушниках, не помічаючи Пенні, спускається вниз сходами, щоб забрати пошту. Пенні несподівано підходить ззаду, ненавмисно лякаючи Шелдона, і цікавиться, чи є у нього вільна хвилинка (a second). Слово «a second» – полісемічне, воно також має значення «запасний», «другий». Тому головний герой відповідає: «Запасне що? Спідня білизна?». Під час полісемії гра слів виникає завдяки тому, що одна і та ж словесна форма може мати різне смислове значення, і під час реалізації відразу двох може виникнути каламбур. Наведемо ще один приклад полісемії.

Sheldon: All right, a neutron walks into a bar and asks, how much for a drink?' The bartender says, 'For you no charge'.

Цей каламбур заснований на полісемічності слова «charge»: 1) електричний заряд, 2) ціна. Комічність полягає в тому, що нейтрон (англ. neutron, фіз. елементарна частинка, що входить до складу атомного ядра) позбавлений електричного заряду, що під час перекладу на англійську звучить як «neutrons have no (zero) charge». Також в англійській мові є стійке словосполучення «no charge», що означає «безкоштовно». Отже, фразу

«For you no charge» можна зрозуміти як «тобі – безкоштовно», так і «жодного тобі заряду». У зв'язку з відсутністю в українській мові аналогічних відповідників під час перекладу жарту необхідно використати прийом компенсації завдяки полісемічності слова «заряджений».

Жарт можна перекласти так:

Шелдон: Добре, нейтрон заходить в бар і питає: «Скільки коштує у вас випивка?» Бармен відповідає: «Тобі вистачить, ти вже і так заряджений».

У зв'язку з відсутністю в українській мові аналогічних за змістом і формою відповідників для передачі цієї гри слів довелося скористатися прийомом компенсації та використати слово «заряджений», одне зі значень якого – «той, що тільки-но випив».

3) Морфологічні каламбури.

У цій категорії розглядаються каламбури, засновані на частинах слів. Сюди також можна віднести і обігрування «уламків» слів. У цьому випадку під «уламком» розуміється частина слова, яка далеко не завжди є істотною; нерідко це може бути випадковий «шматок» лексичної одиниці, позбавлений пов'язаного з нею значення. Прикладом морфологічного каламбуру є назва 15-ї серії 4-го сезону американського телесеріалу «Теорія великого вибуху» *«The Benefactor Factor»*. Вона базується на обігруванні слова *«factor»* – «фактор». Проте перекласти цей вираз із збереженням змісту не вдалося, тому українською це звучатиме як *«Фактор благодійності»*. Ще одним прикладом морфологічного каламбуру є комунікативний акт головних героїв серіалу Раджеша та Шелдона. У 2-й серії 3-го сезону герої навідуються на кафедру ентомології до професора на прізвище Кроулі за порадою. Герої заходять у темне приміщення, заставлене тераріумами зі скорпіонами, павуками та іншими членистоногими. Радж, який на той момент все ще не міг без спиртного подолати страх перед жінками, оголює чергову фобію – страх перед комахами.

Raj: I don't like bugs, okay? They freak me out.

Sheldon: Interesting. You're afraid of insects and women. Ladybugs must render you catatonic.

Вираз *«render catatonic»* буквально означає *«приводити когось в нерухомий стан»*. Перекладач для збереження змісту жарту використав прийом калькування:

Радж: Я не люблю жуків. Вони мене лякають.

Шелдон: Цікаво... Ти боїшся жінок і павуків. При вигляді самок жуків ти, мабуть, впадаєш у кому.

Проте форма жарту була втрачена, тому що жарт будується на грі слів. А а *ladybug* («жінка-жук») – це, звичайно, не самка жука, а сонечко.

4) Фразеологічні каламбури.

Будь-який фразеологічний каламбур будується на основі трансформацій, що полягають у руйнуванні форми і/або змісту вихідних фразеологічних одиниць. Показник фразеологічного каламбуру – це виникнення гумористичного ефекту, зазвичай пов'язаного з ефектом несподіванки. Прийом калькування можливий тільки в тих рідкісних випадках, коли в мові перекладу є повні еквіваленти-фразеологізми, що дають змогу калькувати словосполучення, передаючи максимально близько до оригіналу і окремі компоненти. Перш ніж перейти до аналізу наступного каламбуру, необхідно описати його контекст: Говарду Воловітцу надходить пропозиція полетіти на Міжнародну космічну станцію, і він її приймає, однак його майбутня дружина Бернадетт проти того, щоб її коханий летів у космос. На тлі цього вони сваряться, і Бернадетт у спробі зупинити Говарда розповідає про майбутній політ його надмірно турботливій матері, яка, звичайно, теж категорично проти такого небезпечного відрядження сина. Також для розуміння поданої нижче гри слів необхідно знати, що місіс Воловітц – жінка, яка страждає на ожиріння високого ступеня. Навколо цього факту побудовано чималу кількість жартів у серіалі і далі описано один із них:

Bernadette: Oh, God, you're right. I took our love and threw it under his bus-sized mother.

Цей каламбур належить до фразеологічних. Оригінальна ідіома, яка звучить як *«throw (someone) under the bus»* [5], розуміється так: «зробити когось козлом відпущення, жорстоко обдурити заради своєї вигоди», а її дослівний переклад – *«кинути (когось) під автобус»*. Комічність будується на порівнянні великих розмірів матері Говарда з розмірами автобуса. Дослівний переклад репліки Бернадетт звучав би так: *«Я взяла нашу любов і кинула її під його матір розміром з автобус»*. Однак автори перекладу скористалися одним з основних прийомів передачі каламбурів – компенсацією, і обіграли його.

Для розуміння комічності наступної ситуації необхідно описати сцену. Пенні і Леонард розійшлися, і тепер Шелдон вимушений проводити час із кожним з них окремо. Наприклад, він і Пенні поїхали в парк розваг Діснейленд, де Шелдон побачив людину, одягнену в костюм пса Гуфі, героя мультфільмів Волта Діснея. Після кожної зустрічі з цим мультиплікаційним персонажем Шелдону сняться кошмари. Повернувшись додому, Пенні повела втомленого після насиченого дня Шелдона спати, а Леонард прийшов у кімнату, щоб допомогти їй з цим. Турбота про Шелдона допомагає їм зрозуміти, що, незважаючи на розрив, вони зможуть залишитися друзями. Леонард пропонує Пенні залишитись друзями:

Leonard: Kidding. Just a couple of friends goofin' around.

Цей каламбур побудовано на співзвуччі імені «Гуфі» і фразового дієслова *«goof around»* (дуріти, валяти дурня). Дослівний переклад репліки Леонарда звучить так:

Леонард: Просто друзі, котрі валяють дурня.

Через відсутність у мові перекладу виразу зі значенням «дуріти», який би був співзвучним із ім'ям Гуфі, автори перекладу більш повно описали ситуацію, використавши прийом описового перекладу.

Висновки. Отже, зважаючи на все вищезазначене, можна отримати загальне уявлення про природу каламбуру, проте ще важко визначити межу між поняттями «гра слів» і «каламбур». Розглянувши чотири види каламбурів, які вживаються в художніх фільмах, а саме: фонетичні, лексичні, морфологічні та фразеологічні, стало зрозуміло, що від вдалого перекладу безпосередньо залежить художньо-естетична цінність фільму і враження, яке він справляє на глядача. Тому стає очевидною необхідність подальших досліджень у цій сфері. Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому вивченні семантичних особливостей каламбуру та засобів його вираження в неофіційній комунікації.

Література:

1. Карпухина Т.П. Игра слов и морфемный повтор: комическое «состязание» смыслов в словах с общей морфемой (на материале английской художественной прозы). *Вестник ВГУ. Серия : «Лингвистика и межкультурная коммуникация»*. 2007. Вып. 1. С. 81–89.

2. Теорія великого вибуху (The big bang theory): серіал. *Кураж-Бамбей*. URL: https://xn--80aacbuczbw9a6a.xn--p1ai/serial-teoriya-bolshogo-vzryva-12-sezon.html (дата звернення: 01.10.2019).
3. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному. Санкт-Петербург, Москва, 1997. 319 с.
4. Академік. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/es/25472/%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B1%D1%83%D1%80.
5. The Free Dictionary. URL: https://idioms.thefreedictionary.com/throw+ (someone)+under+the+bus.
6. Влахов С.И., Флорин С.П. Непереводимое в переводе. Москва, 1980. С. 295.
7. Fisher J. The magic of Lewis Carroll. London, 1973. 288 p.
8. Витгенштейн Л. Философские исследования. *Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика*. 1985. Вып. XVI. С. 79–128.
9. Якименко Н.В. Каламбур как лингвостилистический прием в английском языке и пути его воссоздания в переводе : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04, 10.02.20. Киев, 1984. 26 с.

Gulieva D. Semantic features of word game in unofficial communication (on the material of the English series "The Big Bang Theory")

Summary. The article presents the results of the analysis of semantic features of the use of word play in informal communication on the example of the English series "The Big Bang Theory". Different approaches to defining this phenomenon are considered: some scholars regard the terms "word play" and "pun" as synonymous; others see them as opposite. The main results of the work are to distinguish four types of word play and determine the level of their semantic content. The object of the study is a word play on the example of the English series "The Big Bang Theory". The subject of the study is the translation solutions for the transfer of puns, which were selected from the series "The Big Bang Theory". The novelty of this work is that an attempt has been made to comprehensively study the basic types of pun research when transferring content from English to Ukrainian based on the series "The Big Bang Theory". The scientific novelty of the work is that it is an attempt to comprehensively analyze the issue of transmitting English puns in the Ukrainian language. The practical significance of this work lies in the possibility of using its results in courses in stylistics, translation theory, and translation practice. Concepts such as "word play" and "pun" are considered synonymous by many linguists, but pun also has many other interpretations. The purpose of the article is to identify and describe the semantic features of puns used in informal communication. The relevance of the article is due to the rapid development of popularity of English-language feature films and serials among Ukrainian viewers, and therefore the growing need for maximum understanding of the content. The material of the work is communicative acts with the play of words, selected from the series "The Big Bang Theory". Considering the four types of puns found in feature films, namely: phonetic, lexical, morphological and phraseological, it becomes clear that the successful translation directly depends on the artistic and aesthetic value of the film and the impression it makes on the viewer. Therefore, the need for further research in this field becomes apparent. The prospect of the study is seen in the further study of the semantic features of the pun and the means of its expression in informal communication.

Key words: word game, pun, language game, translation.